

Cardoso blikt terug op presidentschap van Brazilië

Fernando Henrique Cardoso

The accidental president of Brazil: a memoir.

New York: Public Affairs, 2006; 304 blz.;

\$ 26,95

ISBN: 1-586483242

Gold Brazilië niet lang geleden nog als een ontwikkelingsland, vandaag de dag geldt het als regionale grote mogendheid, die streeft naar een plek onder de zon van de VN-Veilighedsraad. Ex-president Fernando Henrique Cardoso – begin dit jaar nog op bezoek in Den Haag – legt in zijn memoires smakelijk uit hoe hij dat voor elkaar kreeg. Nederland speelde een sympathieke bijrol, waar nu op voortgebouwd kan worden.

‘I’m very happy to be in Bolivia’, zei Ronald Reagan bij aankomst in Brasilia in de jaren tachtig. De opmerking tekent niet alleen de Amerikaanse president en het belang dat de Verenigde Staten toentertijd hechtten aan Brazilië, maar ook de toestand waarin het op vier na grootste land ter wereld verkeerde gedurende een flink deel van de Koude Oorlog. Politiek regeerde er een militair regime met harde hand tot 1985 (de coup in 1964 had kunnen rekenen op enthousiaste steun uit Washington). En economisch was de groei indrukwekkend; gemiddeld nam het ‘Braziliaanse wonder’ tegen het begin van de jaren zeventig jaarlijks 11% in omvang van het BNP toe, maar met de verdeling was het droevig gesteld: in de periode 1960-1978 zag 80% van de Brazilianen het inkomen dalen.²

Fernando Henrique Cardoso (Rio de Janeiro, 1931) verwijst naar de opmerking van Reagan in zijn lichtvoetige

memoires – ‘it seemed to confirm all of our worst fears’ – die zijn verschenen onder de titel *The accidental president of Brazil*. Maar voordat hij van 1995 tot 2003 twee termijnen volmaakte als president, wist hij als minister van financiën in 1993-1994 de galopperende inflatie van jaarlijks 2500 procent te beteugelen door invoering van een nieuwe munt, met de toepasselijke naam *Real*. ‘Perhaps in a developed country like Germany or the United States, a sociologist would not have been such an asset as president; but in Brazil, where so many policy problems stemmed from social injustices, I was in an advantageous position.’ Van 1992 tot 1993 trad Cardoso op als minister van buitenlandse zaken. Hij had toen al naam gemaakt als socioloog. Toen zijn *Dependency and development in Latin America*³ in 1979 in het Engels verscheen, waren van de Spaanse versie al zestien drukken over de toonbank gegaan. Alom werd het boek getypeerd als links, vooral vanwege de schets van de kloof tussen arme en rijke landen.

Cardoso, telg uit een vooraanstaand geslacht, geeft toe in zijn jeugd wel eens te hebben gefliert met het communisme. ‘In a country with such massive disparities between rich and poor, communism’s appeal was completely understandable.’ Toch was de slotsom van zijn *Dependency* alderminst links. De primaire boodschap, aldus Cardoso, was dat Latijns-Amerikanen hun lot in eigen handen hadden. ‘The course of history depends largely on the daring of those who propose to act in terms of historically viable goals.’ Het probleem was niet zozeer van economische als wel van politieke aard. ‘Our backwardness was our own fault, not anybody else’s.’ De ontwikkelingen in Oost-Europa en

in Portugal en Spanje deden Brazilianen beseffen dat internationaal de doodslok had geluid voor autocratische regimes. Cardoso zet zijn eerste schreden op het politieke en democratiserende pad in 1982, wanneer hij wordt gekozen tot senator. Toch brengt de democratie in 1985 niet meteen waarop werd gehoopt. ‘The federal government’s spending on personnel nearly doubled, jumping from 2.5 percent of gross domestic product in 1986 to 4.5 percent by 1989. Many Brazilians had believed that democracy alone was enough to solve our problems – in fact, it was creating new ones.’

De mede-oprichter van de Braziliaanse Sociaal-Democratische Partij (1988) onthult twee ‘dirty little secrets’ van inflatie waarmee wel meer ontwikkelingslanden worstel(d)en. Ten eerste: politici behoren tot de winnaars. ‘Never say no to anyone’; zolang de geldontwaarding doorgaat, hoeven ze niemand ‘nee’ te verkopen. Eén politieke druk op de geldpersen volstaat. Ten tweede: de armen zijn te vinden in het kamp der verliezers. In theorie geldt dat inflatie regeringen in staat stelt groei te genereren (met werkgelegenheid voor de arbeidersklasse tot gevolg), in de praktijk hadden de armen geen toegang tot de geïndexeerde bankrekeningen van de hogere klassen om zich in te dekken tegen de geldontwaarding. Hoewel buitenlandse investeerders na de val van de Muur driftig op zoek gingen naar veelbelovende ontwikkelingslanden, liepen ze met een grote boog om het hyperinflatore Brazilië heen. Zo raakte het land geïsoleerd in een tijd van mondialisering – een economisch proces en geen politiek besluit, aldus Cardoso.

Het recept van de kersverse pre-

sident, ondanks het excuus van een grote binnenlandse markt van 185 miljoen consumenten: de afbraak van invoerrechten, het privatiseren van sommige staatseigendommen – maar, tegen de uitdrukkelijke wens van het IMF in, niet vitale instituten als het energiebedrijf *Petrobras* en de *Banco do Brazil* – en bovenal het respecteren van eigendomsrechten. Het privatiseren van *Telebras*, de grootste operatie in heel Latijns-Amerika, levert de regering in 1998 netto 18,9 miljard dollar op. Het aantal telefoons neemt gedurende het presidentschap van Cardoso toe van 8,4 tot 30 per honderd Brazilianen; het aantal telefoonlijnen verviervoudigt tot ongeveer vijftig miljoen. Dergelijke verbeteringen van de economische infrastructuur leggen Brazilië geen windeieren. Cardoso, nuchter: 'Capitalism is little more than a system of rules. If these rules were respected, then we could build the foundations for lasting prosperity.' Die basis wordt ook buiten de stad gelegd. Tussen 1995 en 2003 kunnen honderdduizenden gezinnen terecht op de ruim 220.000 km² land waarvoor eigendomsrechten worden uitgeschreven in het kader van hervormingsprojecten. De *Wall Street Journal* waardeert het als 'one of the most ambitious land-distribution programs ever seen in the developing world'.

Al met al groeit het bruto binnenlands produkt tijdens Cardoso's presidentschap gemiddeld met 2,7% per jaar en geldt Brazilië als één van de opkomende markten, beter bekend als de BRIC's.⁴ Langzaam maar zeker komt Cardoso toe aan het smeden van nieuwe allianties na de val van de Muur. Dat gaat even simpel als doeltreffend in zijn werk. 'Roughly a quarter of our exports went to the United States, a quarter to Europe, and another quarter to Latin America, with the rest divided up among other countries. My foreign travels needed

to reflect that economic reality.' Het zal dan ook geen toeval zijn geweest dat de ex-president begin dit jaar nog Den Haag aandedo om – met één oog op het opkomende China – op innemende wijze te pleiten voor een driehoeksverhouding tussen de *soft power* van zowel Latijns-Amerika als Europa en de *hard power* van de Verenigde Staten.⁵

Nederland zou de 'smeerolie' kunnen zijn in zo'n verhouding, ook al figureert het maar twee keer in *The accidental president*. Eén keer als voetballand, dat op 9 juli 1994 met 3-2 verliest van de latere wereldkampioen Brazilië, en één keer als donorland. Samen met Zweedse en Canadese ontwikkelingsorganisaties investeerden Nederlandse organisaties indertijd in het Braziliaanse Centrum voor Analyse en Onderzoek (CEBRAP), een denktank die Cardoso oprichtte nadat hij op 37-jarige leeftijd door het militaire regime met pensioen was gestuurd. Zo ontwikkelden zich intensieve contacten tussen Nederland en Brazilië, overigens net als met andere Latijns-Amerikaanse landen, zoals Chili.⁶

Nederland zou nu economisch kunnen voortbouwen op dergelijke contacten, al was het maar omdat het in 2004 voor 638,5 miljoen euro naar Brazilië exporteerde, terwijl het voor 2,7 miljard euro importeerde. Hoewel Brazilië, de belangrijkste handelspartner van Nederland in Latijns-Amerika, niet voorkomt in de export- en import-top 30, staat het met 4,9 miljard euro wel op de zestiende plaats van buitenlandse bestemmingen voor Nederlandse directe investeringen. En van de Braziliaanse export vindt 20% zijn weg naar het Europese achterland via Rotterdam. Een en ander is te meer relevant, omdat Brazilië politiek streeft naar een zetel in de VN-Veilighedsraad. Cardoso: 'I supported this initiative. But I always mused that it would be more useful for Brazil to aspire to a seat in a different body:

the G7, or Group of Seven, composed of the largest economies in the world. If Brazil succeeded in growing its economy and alleviating poverty, then power and influence would come naturally.'

En zo eindigen de overpeinzingen van de *elder statesman*, die ooit flirtte met het communisme, maar nu geldt als Amerika's voorbeeld om het spook van oprukkend links in Latijns-Amerika te beteugelen. Die Amerikaanse vrees voor Latijns-Amerikaans links is onterecht, aldus Cardoso, die het allemaal al eens meemaakte: 'There has been much fuss about the new generation of left-leaning leaders in Latin-America: men like Nestor Kirchner in Argentina, Tabaré Vasquez in Uruguay, and, possibly Andrés Manuel Lopez Obrador, should he win the Mexican presidential election in 2006. Each of these leaders had historic ties to the left, and some continue to rage quite publicly about the supposed injustices of free-market capitalism. But all of them have, in practice, demonstrated strong loyalty to capitalism. This is not by accident; they are all smart enough to know that no other path exists in today's world. Even the most extreme leaders recognize this. After all, few leaders in Latin America pay their foreign debt with as much punctuality as Hugo Chávez.' Eens kijken.

Noten

- 1 Zowel qua oppervlak als inwonertal. Verder is het de grootste economie van Latijns-Amerika (en de negende economie ter wereld), bezit het land een kwart van het mondiale bouwland en heeft het de potentie zelfvoorzienend te zijn wat betreft olie.
- 2 De urbanisatiegraad steeg daarentegen van 41% in 1955 naar 62% in 1975 tot 79% in 1995.
- 3 Dat hij schreef met de Chileense socioloog Enzo Faletto.
- 4 Brazilië, Rusland, India en China.

5 Waar Cardoso Brazilië omschreef als 'het verre Westen'. En tegen Roel Janssen van *NRC Handelsblad* (21 januari 2006) zei hij: 'Het heeft een paradoxaal voordeel dat Brazilië een excentrisch gelegen land is ten opzichte van de Verenigde Staten en Europa. We kunnen ons

richten op Zuid-Amerika, maar ook op de Verenigde Staten, Europa en Azië. En in tegenstelling tot bijvoorbeeld Mexico kunnen we de nodige afstand bewaren van de Verenigde Staten.'

6 Voor een overvloed aan voorbeelden, zie Eric Vrijsen, 'De lange arm van de soli-

dariteit, hoe Chili democratie werd met Hollands geld', in: *Elsevier*, 17 december 2005.

Didier Seroo

Didier Seroo is contemporain historicus.

Het verantwoord engagement nu ook in het Nederlands

Paul van Velthoven

Raymond Aron. Het Verantwoorde Engagement.

Soesterberg: *Aspekt*, 2005; 261 blz.; 24,95 euro; ISBN: 90-5911-492-2

Het heeft lang geduurd, maar uiteindelijk is er nu ook een Nederlandstalig werk waarin het gedachtengoed van Raymond Aron helder wordt uiteengezet. Dat is verheugend, aangezien Aron, die vaak tegen de tijdgeest in schreef, later vaak gelijk bleek te hebben. Zo waarschuwde Aron al vroeg voor de gevaren van het opkomende nazisme en voor de utopische pretenties van het marxisme. Ook wees hij in een vroeg stadium van de Europese integratie op de taaiheid van de nationale staat. Bovendien betreft het hier een denker die invloed heeft gehad op het denken van staatslieden als De Gaulle, Kissinger en Giscard d'Estaing. Van zo iemand zou men verwachten dat hij school heeft gemaakt.

Dat is echter maar zeer ten dele het geval. Pierre Hassner, André Glucksman, Nicolas Baverez e.a. zijn in hoge mate schatplichtig aan Aron, maar ze zijn, met uitzondering van de eerste, toch ook vooral hun eigen weg gegaan. Hassner staat zonder enige twijfel het dichtst bij Arons denken. Hij laat geen gelegenheid voorbijgaan erop te wijzen dat Arons 'praxeologie'

(de conceptuele analyse van diplomatiek handelen voordat men werkelijk tot handelen overgaat; het derde deel uit *Paix et Guerre entre les nations*) ons nog steeds grote diensten kan bewijzen als wij onze eigen tijd willen verstaan. Natuurlijk kreeg Arons verdict 'vrede onmogelijk, oorlog waarschijnlijk' gestalte ten tijde van de Koude Oorlog, waardoor het minder relevant is geworden voor de periode na 1989. Hassner past echter Arons praxeologie toe op de periode na 1989 en komt dan vervolgens tot de conclusie dat in de huidige wereld met haar toegenomen politieke en economische interdependentie, anarchie, nucleaire proliferatie en islamitisch terrorisme, de kans op oorlog groter is geworden. Aron had het zelf niet beter kunnen zeggen.

Baverez heeft echter wel wat afstand genomen van Aron. Zo is hij een veel uitgesprokener ideologisch marktdenker, terwijl Aron altijd de beperkingen van het marktmechanisme goed in het achterhoofd hield – overigens zonder zich ervan te distantiëren. En Glucksman mist ten enenmale de prudentie van Aron. Niet gehinderd door Arons besef van het menselijk tekort wil hij overal in de wereld dictators afzetten. Zo steunde hij de oorlog in Irak en meende hij in het Tsjetsjeense conflict *good and bad guys* te kunnen onderscheiden. Aron zou bij Glucksman ongetwijfeld grijstinten gemist hebben.

Neen, een Aron-school lijkt niet te bestaan. In ons land is Heldring zijn trouwste leerling. Bart Tromp koketteert met Aron, maar zijn legalistische argumenten tegen de oorlog in Irak zou Aron niet hebben onderschreven.

Ook zijn lijvige studies van Aron op één hand te tellen. Er zijn veel artikelen, maar er bestaat maar één biografie, geschreven door Nicolas Baverez: *Raymond Aron: un moraliste aux temps des idéologies* (Flammarion, 1993). Er is het boek van Serge Audier, *Raymond Aron – La Démocratie conflictuelle* (Michalon, Parijs, 2004). Verder zijn er drie Engelstalige studies geschreven door Daniel Mahoney (*The liberal political science of Raymond Aron*, 1992, Rowman & Littlefield), Bryan-Paul Frost (samen met Mahoney, *Political reasoning in the age of ideology: Essays in honour of Raymond Aron on the 100th Anniversary of his Birth*, dat in 2006 zal verschijnen) en de kleine studie van Tony Judt (in: *The Burden of Responsibility, Blum, Camus, and the French Twentieth Century*, Chicago Press, 1998). Dat is het wel zo'n beetje.

Hoe moeten we dit ontbreken van een Aron-school en van talrijke lijvige studies over zo'n belangrijk denker verklaren? Natuurlijk, lange tijd was Sartre in en Aron impopulair, maar dat is al weer lang geleden. En natuurlijk heeft de moderne politieke wetenschap zich zo losgezongen van de klassieken, dat een conservatief den-

ker als Aron niet meer gelezen wordt. Legalisme, politiek correcte praatjes en zoiets abstracts als regimetheorie zijn nu niet bepaald Arons *cup of tea*.

De voormalig politiek commentator van de *Haagsche Courant*, Paul van Velthoven, graaft echter nog dieper. Volgens hem wordt de receptie van Arons werk beperkt door de aard van zijn denken. Arons belangrijkste kennistheoretische uitgangspunt, dat politiek denken net als historische kennis per definitie subjectief is, impliceert dat het hier veeleer een methode betreft dan een indrukwekkend theoretisch bouwwerk. Aron geloofde dat de meeste politieke wetenswaardigheden net als historische kennis noodzakelijkerwijs plaats- en tijdgebonden waren. Mede om die reden was hij wars van ideologieën waarin het einde van de geschiedenis werd voorspeld. Aron wees zowel het marxisme, fascisme als het liberale vooruitgangsgeloof af en meende dat staatslieden niet veel meer konden doen dan proberen zo goed en zo kwaad als het kon de feiten boven tafel te halen en te proberen wijze beslissingen te nemen. Een dergelijk ideografisch uitgangspunt leent zich natuurlijk niet gemakkelijk voor schoolvorming.

Toch is Aron geen relativist. Juist omdat mensen subjectieve wezens zijn, dienen zij zich zo ver mogelijk te houden van ideologieën en te proberen elk probleem te bezien in zijn uniciteit en vervolgens beslissingen te nemen die daaraan recht doen. De omstandigheid dat feiten door waarden worden gekleurd, ontslaat de mens niet van de plicht zo waardevrij mogelijk problemen te benaderen. Het is de enige manier om de kans te verkleinen dat noodlottige beslissingen genomen worden. En dat is ook precies de reden waarom wetenschapslieden zich juist wél met politiek dienen bezig te houden.

Zijn hele leven lang beschouwde

Aron zich dan ook als een *spectateur engagé*. Hij vond dat hij als intellectueel een verplichting had tegenover de maatschappij om deze kritisch te volgen en te analyseren, zonder te vervallen in ideologische denkbeelden. Na de Tweede Wereldoorlog heeft Aron zelfs overwogen de politiek in te gaan voor de RPF van Charles de Gaulle (met wie hij een tijd goed bevriend is geweest), maar hij besloot daar uiteindelijk van af te zien omdat hij zichzelf niet geschikt achtte om gebruik te maken van de passie van het volk.

Arons inzichten mogen dan misschien lijden aan een zekere onbepaaldheid, met zijn denkmethode kunnen veel wetenschapslieden en politici nog steeds hun voordeel doen. Mensen die nog altijd geloven in de maakbaarheid van de samenleving, doen er goed aan zich eens te verdiepen in het pessimistische mensbeeld van Aron. Politici die *Gesinnungsethik* bedrijven, zouden slechtere dingen kunnen doen dan eens na te denken over de gevolgen van hun handelen. En juristen die vervuld zijn van de internationale rechtsorde zouden zich eens moeten verdiepen in de grote verschillen tussen een staat en het statensysteem. Binnen een staat, als het goed is, ligt het geweldsmonopolie bij de overheid, die daarmee de naleving van de wetten kan afdwingen. In de grote boze wereld is er echter geen monopolie op het geweld en kan het internationaal recht zelden worden afgedwongen. In een anarchie dienen staten in de eerste plaats op te komen voor hun nationale belang.

Een dergelijke redenering heeft natuurlijk gevolgen voor de moraal. 'Wanneer men moet liegen of verliezen, doden of overwonnen worden, welke keuze is dan moreel?' De *Gesinnungs*-ethici kiezen natuurlijk voor de waarheid en de *Verantwortungs*-ethici voor het succes. Beide opvattingen zijn echter volgens Aron moreel mits

de *Gesinnungs*-ethici de gevolgen van hun intenties in ogenschouw nemen en de *Verantwortungs*-ethici geen succes nastreven in het belang van de staat en dus niet alleen hun eigen belang dienen.

Hoe zou Aron nu geoordeeld hebben over de oorlog in Irak?, zo vraagt Van Velthoven zich op het einde van zijn boek even af. Niets in Arons denken wijst een preventieve aanval af, ook niet als daar een VN-resolutie mee geschonden wordt. Dan moet er echter wel een vitaal staatsbelang in het geding zijn. Wij weten nu dat Saddam geen kernwapens had, maar dat is kennis achteraf. Op basis van de toen beschikbare gegevens was er gereede twijfel dat Saddam werkelijk ontwapend had. Tot zover had Aron dus geen problemen.

Problematischer ligt natuurlijk de Amerikaanse wens democratie te exporteren. Aron geloofde niet dat men culturen die geen democratische traditie kenden zomaar democratisch kon maken. Ook zou hij er ongetwijfeld op gewezen hebben dat verkiezingen heel goed tot Amerika-vijandige regimes konden leiden.

Aan de andere kant zou men ook kunnen betogen dat juist omdat Aron zo gericht was op het unieke in elk tijdsgericht, hij misschien de overtuiging zou hebben gehad dat de combinatie van een *geglocaliseerd* terrorisme en schurkenstaten met massavernietigingswapens niet goed bestreden kan worden met de politiek van het machtsevenwicht. Gesteld dat het juist is, en dat is een *big if*, dat democratisering op de lange termijn de voedingsbodem voor terrorisme vermindert, zou Aron misschien zelfs ontvankelijk zijn geworden voor een vleugje wilsonianisme. Misschien zelfs ook voor Fukuyama's hegelianisme, dat de geschiedenis uiteindelijk slechts gekenmerkt zal worden door variaties op liberale democratische thema's, hoewel Aron altijd zou vast-

houden aan de fundamentele kwetsbaarheid van open samenlevingen die zomaar kunnen transformeren in tirannie.

Dit is allemaal speculatie. Dat geldt niet voor het meesterlijke boek van Paul van Velthoven, dat in een heldere stijl het denken van Aron

uiteenzet. Wat zou het niveau van de Nederlandse politici, journalisten en studenten stijgen indien zij de moeite zouden nemen om kennis te nemen van de inzichten van Aron.

Arend Jan Boekestijn

Drs A.J. Boekestijn, historicus, is verbonden aan de vakgroep geschiedenis van de Universiteit Utrecht. Daarnaast treedt hij in woord en geschrift op als politiek commentator.

Een inleiding in de ontwikkelingsproblematiek

Jacques van Nederpelt

Een wereld apart: De uitsluiting van de Derde Wereld.

Assen: Koninklijke van Gorcum, 2004;

X+270 blz.; 29,50 euro;

ISBN: 90-232-4006-5 (paperback)

Dit boek is de opvolger van Van Nederpelts eerdere boek *Ontwikkelingslanden en een verdeelde wereld: Een inleiding tot het ontwikkelingsvraagstuk* uit 1993. Het boek is geheel vernieuwd: er is een andere structuur, sommige hoofdstukken zijn samengevoegd en er is een nieuw hoofdstuk toegevoegd, dat geheel gewijd is aan ontwikkelingssamenwerking. Het is nog steeds een inleiding in het ontwikkelingsvraagstuk, bedoeld voor studenten in het hoger onderwijs en anderen die behoefte hebben aan een inleidend, Nederlandstalig boek over dit onderwerp.

Van Nederpelts boek is heel breed van opzet en behandelt de problematiek van arme landen vanuit vele gezichtspunten: economisch, politologisch, sociologisch, cultureel-antropologisch, demografisch en historisch. Binnen de 265 bladzijden lijkt de auteur gestreefd te hebben naar volledigheid wat betreft feitelijke informatie over lage- en midden-inkomenslanden, relaties tussen rijke

en arme landen, en theorieën over onderontwikkeling. In zes hoofdstukken komt heel veel informatie voorbij over vele facetten van het ontwikkelingsvraagstuk. En natuurlijk is dat vraagstuk verschillend voor lage- of midden-inkomenslanden, voor snel groeiende landen als China of voor stagnerende landen die ook nog in conflict zijn, zoals Soedan.

Van Nederpelt doet zijn best om ook verschillen tussen al die landen weer te geven en soms zelfs te verklaren. Dat is een bijna onmogelijke opgave. De titel en ondertitel lijken op een centrale vraag te duiden, maar in de praktijk mist het boek zo'n centrale vraag of een rode draad. Dit komt de leesbaarheid niet altijd ten goede. Het boek is een opsomming van feiten en korte – vaak te kort – verklaringen, en de auteur lijkt nogal eens van de hak op de tak te springen.

Hoofdstuk 1 schetst in 45 bladzijden een zeer breed panorama. Er is een eerste deel waarin de ongelijke verdeling van inkomens in de wereld centraal staat, zowel binnen als tussen landen. Een tweede deel behandelt de 'kwaliteit van het bestaan' en presenteert cijfers over mate van armoede en over sociale indicatoren. Het derde deel behandelt politieke factoren, conflicten en de kwaliteit van het bestuur. Vooral hier wreekt zich de aanpak. Van Nederpelt schrijft bijvoorbeeld dat 'slecht

bestuur' en 'machtsbeluste, incapabele leiders' ertoe hebben geleid dat een reeks van landen is afgeleden in de richting van anarchie; in één adem worden in dit verband zulke uiteenlopende landen als Nigeria, Soedan, Algerije, Zimbabwe, Haïti, Peru, Venezuela, Guatemala, Pakistan, Nepal en Irak genoemd.

Dit is wel erg kort door de bocht. De mate van 'anarchie' is al heel verschillend, en in elk van deze landen valt er toch minstens één andere verklaring voor de huidige problemen te noemen. Externe factoren blijven in zo'n bewering bijvoorbeeld volledig buiten beschouwing. Even daarvoor in het boek worden de volkerenmoorden in Cambodja en Rwanda elk in een paar regels behandeld, wat nauwelijks recht kan doen aan de complexiteit van deze conflicten.

Het tweede hoofdstuk geeft een historische inleiding in het armoedevraagstuk, door eerst de structurele veranderingen in westerse landen te beschrijven (van feodale samenlevingen via industriële revolutie naar post-industriële samenlevingen) en vervolgens het kolonialisme aan bod te laten komen. Hoofdstuk 3 schetst de economische betrekkingen tussen rijke en arme landen. Hier wordt ook weer een poging gedaan zoveel mogelijk feiten weer te geven. Bij het aandeel van de Derde Wereld in de internationale handel komen zowel

lage-inkomenslanden, alsook lage- en hoge-middeninkomenslanden aan bod. De tabellen in dit hoofdstuk zijn, net als die in hoofdstuk 1, interessant en goed verzorgd, maar de leesbaarheid van de tekst lijdt onder een teveel aan feiten en te weinig kapstok of theoretisch kader.

Het hoofdstuk behandelt ook handelsliberalisering, structurele aanpassing en het schuldenvraagstuk. Ook bij dit laatste onderwerp stapt de auteur soms met zeven-mijls-laarzen door de wereld. Zo zou de kredietwaardigheid van 'de ontwikkelingslanden' in de eerste helft van de jaren '90 zijn toegenomen. Dat geldt natuurlijk voor enkele middeninkomenslanden, maar niet voor de zwaar lage-inkomenslanden (*Heavily indebted poor countries*) waarover het tegenwoordig (en ook in dit boek) vooral gaat in de discussie over schulden van ontwikkelingslanden.

In hoofdstuk 4 worden dan eindelijk theorieën gepresenteerd, 'opvattingen over ontwikkeling en onderontwikkeling'. Een breed panorama van theorieën komt aan bod, maar er lijkt niet veel systeem te zitten in de indeling van de theorieën en de volgorde van behandeling. Hervreiding, basisbehoeften en nieuwe internationale economische orde horen inderdaad bij elkaar, maar historisch gezien zouden dualisme en modernisering toch direct volgen na de groeitheorieën, en niet na het bovengenoemde rijtje. Als laatste en meest recente theorie wordt 'pro-poor growth' behandeld, maar dit wordt bij Van Nederpelt een containerbegrip waarin ook zaken als goed bestuur, balans tussen economische en sociale ontwikkeling en het evenwicht tussen publieke en private sector worden gevat.

Hoofdstuk 5 gaat over het leven op het platteland en in de stad. Dit is naar mijn mening het best leesbare

hoofdstuk. Hier heeft Van Nederpelt echt keuzen gemaakt, en de behandeling krijgt direct meer diepgang. De *case studies* over een boerensamenleving in Noord-Kameroen en over commerciële garnalenkweek in Bangladesh en de sociale protesten ertegen, zijn interessant.

Het laatste hoofdstuk behandelt ontwikkelingsamenwerking. Veel cijfermatige gegevens over een halve eeuw ontwikkelingsamenwerking worden gepresenteerd, en de historie van in het bijzonder de Nederlandse OS beschreven. Kort wordt ook ingegaan op de discussie over kwaliteit en effectiviteit van ontwikkelingshulp. De casus over plattelandsontwikkeling in Tanzania is een beetje teleurstellend: deze presenteert achtergrondgegevens en een beschrijving van wat er gebeurt, maar geen analyse van de effecten.

Al met al geeft het boek heel veel nuttige informatie. Maar ook voor een inleiding in de problematiek van armoede in de wereld zou mijn voorkeur uitgaan naar meer structurering. Ik mis een rode draad, een centrale vraagstelling. Er is nu geen criterium waarom bepaalde informatie wel, en andere niet wordt opgenomen. Dit maakt het boek volgens mij minder 'studeerbaar' dan de auteur, in het Voorwoord, belooft. Daarmee is het boek nog niet onbruikbaar voor het onderwijs. Voor docenten die het boek willen gebruiken, is de uitdaging om zelf die structuur aan te brengen.

Geske Dijkstra

Geske Dijkstra is ontwikkelingseconoom, verbonden aan Bestuurskunde, Erasmus Universiteit Rotterdam en thans gedetacheerd aan de Universiteit Leiden, Opleiding Talen en Culturen van Latijns-Amerika (TCLA).